

Оксана Лабащук
(Тернопіль)

СЕМІОТИЗАЦІЯ НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ В РОЗПОВІДЯХ МАТЕРІВ: МІЖ ДОСВІДОМ І МІФОМ

Використовуючи вироблені усною традицією способи розповідати про народження дитини, сучасні матері можуть висловити свої глибокі внутрішні переживання і світовідчуття щодо власного досвіду тіла і досвіду пережитих емоцій. Наратив є формою, за допомогою якої транслюються міфологічні уявлення, багаторазово редуруючись на основі персонального досвіду.

Ключові слова: натальний наратив, міфологічний наратив, міфологічні уявлення, усна традиція, персональний тілесний досвід.

Using created by oral tradition ways to talk about the birth of a child, mothers today can express their deep feelings and attitude in relation to their personal body and emotional experience. Narrative is the form by means of which mythological representations are translated repeatedly reduplicating on the basis of the personal experience.

Keywords: natal narrative, mythological narrative, mythological representations, oral tradition, personal body experience.

Используя выработанные устной традицией способы говорить о рождении ребёнка, современные матери могут высказать свои глубокие внутренние переживания и ощущения относительно личного опыта тела и опыта пережитых эмоций. Нарратив является формой, при помощи которой транслируются мифологические представления, многократно редуцируясь на основе персонального опыта.

Ключевые слова: натальный нарратив, мифологический нарратив, мифологические представления, устная традиция, персональный телесный опыт.

Предмет нашого зацікавлення – розповіді жінок про вагітність і народження дитини – явище настільки природне і закорінене в біологічну основу людини, настільки злите з нашою повсякденністю, що, на перший погляд, не потребує жодної інтерпретації фольклориста чи антрополога, залишаючи сферу дітонародження об'єктом професійного інтересу медиків або психологів. Однак формування в сучасному науковому полі пряму антропологія повсякденності, представлена дослідженнями Р. Сулими [14], К. Оршуляк-Дудковської [13], В. Кравчик-Василевської [11], К. Білоусової [3], К. Богданова [2], Т. Щепанської [7], дозволяє фольклористам розглядати тексти сучасної усної культури в межах фольклорної традиції.

Об'єкт дослідження – розповіді сучасних матерів про їхній особистий досвід вагітності та народження дитини. Материнські оповіді про досвід переживання цього періоду ми назвали «натальними

наративами». Очевидно, що маємо справу з текстами культури, точніше, – з текстами культури символічної, яку ряд сучасних дослідників трактують як фольклор [1; 2; 4; 5; 9; 11; 13; 14].

Предметом вивчення є характер семіотизації досвіду материнства, який здобувається нашими сучасниками.

Завдання, поставлене нами в межах статті, – дослідити, як індивідуальний досвід виношування і народження дитини зазнає символізації за допомогою засобів культури; чому розповіді матерів про особисте так схожі не лише між собою, але й з іншими текстами культури, у яких ідеться про народження немовлят.

Матеріалом для дослідження стали розповіді жінок про вагітність і пологи, зібрані на території України (переважно в м. Тернополі й у Тернопільській обл.) у 2006–2011 роках методом наративного інтерв'ю.

Аби пояснити механізми семіотизації виношування та народження дитини, звернімося до моделі інтерпретації куль-

тури К. Гірца, а саме: до запропонованого ним поняття «згущеного опису», що дозволяє побачити за повсякденними явищами глибинні семантичні пласти культури, які слугують світоглядною базою, з якої формується основний масив фольклорних сюжетів та мотивів.

На думку К. Гірца, людське мислення оперує «значущими символами», у ролі яких можуть виступати слова, жести, малюнки, музичні звуки – «усе те, що вивирається з рамок звичної реальності та використовується, щоб надати смислу досвіду» [4, с. 57]. Таким чином, сенс людської культури, з погляду К. Гірца, полягає передусім у семіотизації досвіду. Для людини важливо «збудувати якусь будівлю на основі подій, через послідовність яких вона проживає», іншими словами – надати певного символізму речам і подіям, оскільки «ці символи, як джерела світла, настільки необхідні людині для орієнтації у світі саме тому, що несимволічні джерела, які органічно закладені в її тілі, випромінюють надто розсіяне світло» [4, с. 57].

Символічні орієнтири в культурі людини успадковує вже сформованими, додаючи до них децицію власних конструкцій, опертих на особистий досвід. Поведінка людини формується під дією двох чинників: з одного боку, – це явища і процеси, які контролюють вроджені механізми, а з другого, – усе те, що контролює механізми культури. Однак межа між першими і другими є непевною і нестійкою: «Між тим, що говорить наше тіло, і тим, що ми повинні знати для того, щоб функціонувати, міститься вакуум, який ми змушені самі заповнити, і ми заповнюємо його інформацією (чи дезінформацією), яку надає нам наша культура» [4, с. 62].

Оскільки людині необхідна семіотизація тих явищ, які з нею відбуваються, досвід вагітності та пологів, що самі по собі є явищами фізіологічними, мусить бути нею осмислений та освоєний за допомогою притаманних людині культурних механізмів. Як зазначає польський дослідник В.-Ю. Буршта, «кожна культура надає готові стандартні сценарії важливих історій, у які “вписується” індивідуальний досвід кожного з нас (дитинство, дозрівання, кохання, життєва невдача, родинне життя, зрештою, – смерть). Схожі сценарії постачає міфологія, релігія, казка, ідеологія і

література» [10, с. 17]. Навіть те, що здається найбільш індивідуальним і особистим, при уважнішому аналізі виявляється сформованим на основі зразків, які вже раніше побутували в культурі.

Аби зрозуміти, які способи семіотизації використовують жінки, будуючи розповідь про власний материнський досвід, звернімося до нашого матеріалу.

Першим епізодом, що докладно омовлюється в натальному наративі, є розповідь про початок вагітності. Найпоширеніша історія – історія про сон, у якому жінка бачить або ловить живу рибу. Цей мотив – надзвичайно розповсюджений у сучасній українській культурі: «...коли сон мені снився за Валіком, пам'ятаю, то мені ще зловився карп великий, сетка, і я взяла його на руки, то був карп і, так би мовити, що є хлопчик» [Вознюк: 2009, ОТС, 34 роки, троє дітей].

Окрім використання фольклорних символів, для натальних наративів властиво послуговуватися фольклорними, зокрема казковими, моделями: «Ми з чоловіком напередодні до того, як я взяла, що я вагітна, ми з чоловіком купили рибу. Ми цю рибу з'їли і потім вночі я багато пила води. На наступний день в мене почалася тошнота, рвота. Чоловік сміється: “О ти наїлася риби, напилася багато води, ніби ніколи ти цієї риби не бачила”. Все сміялися, що я отруїлася рибою. [...] Один день, другий день отруїлась, третій день отруїлась, дивлюся, що ця отрута не проходить. Тому я вирішила перевірити чи, чи я вагітна, чи ні. І-і-і спочатку перед тим, як піти в лікарню, я купила тест на вагітність, який показав: результат був позитивний» [Мостова: 2011, ЦІМ, 24 роки, одна дитина].

Цей текст демонструє, як натальний наратив використовує казковий мотив про настання вагітності від спожитої риби (сюжет № 705) [6].

Наступний приклад ілюструє ще одну особливість наративів про вагітність: цей стан настає не сам собою, а пов'язаний з вищими, непідвладними людині силами. Дитину дарує Бог, Богородиця, хтось із предків жінки: «В мене чотири дитини: перших три дівчинки і наймолодший – хлопчик. Ще коли я народила Христину – вона найстарша, – ми з чоловіком дуже хотіли хлопчика. Але народила

трьох дітей, і всі – дівчатка. Перед тим, як я дізналася, що вагітна четвертою дитиною, мені приснився мій дідо, він тримав за руку маленького хлопчика, пам'ятаю, що я щось питала його, але він нічого мені не казав. І десь через два чи три тижні, вже точно не пам'ятаю, я дізналася, що вагітна. Через дев'ять місяців я народила хлопчика. Ми його назвали на честь діда Андрієм [Пітула: 2009, ОНІ, 40 років, четверо дітей].

Лейтмотивом таких оповідей є ідея про виключність, унікальність того, що відбувається із жінкою під час її вагітності: вона почувається зовсім не так, як інші вагітні – або дуже добре («*всю вагітність літала*»), або дуже зле («*дев'ять місяців пролежала*»). Ще один мотив, який реалізується в цих наративах, можна окреслити формулою «вагітність – найкращий період у житті жінки»: «*Як я була вагітною, намагалася спілкуватися тільки з приємними людьми; читати хороші книжки, слухати приємну музику (для мене – це класика або класика в сучасному аранжуванні), дивилася на красивих людей (коли була вагітна сином, інстинктивно дивилася на красивих чоловіків, коли донькою – на дівчат)*» [Лабашук: 2009, ПМ, 29 років, двоє дітей].

Польський етнолог Є. Новіна-Срочинська вбачає в цьому мотиві реалізацію хронотопу Раю: «Вагітна жінка повинна жити в ситуації, наближеній до райської. Тому не можна їй ні в чому відмовляти, вона повинна дивитися на красиві речі, їсти найкращу їжу, узагалі поводитися гідно і набожно» [12, с. 30]. Навіть не омовлені «народні вірування і народні уявлення “про вагітність і народження дитини”, без сумніву, були детерміновані двома великими міфами: міфом Едему і Золотого віку» [12, с. 64].

Пологи – кульмінаційний момент в осягненні жінкою таємниці материнства, а розповіді про пологи, відповідно, – найяскравіша тематична група натальних наративів. Російська дослідниця К. Білоусова вважає розповіді про пологи «високим» фольклорним жанром, у якому описано героїчні та сакралізовані події [3].

Жінкам властиво описувати свої пологи як унікальний процес. Підкреслюється, що з ними це відбувається не так, як у всіх: «...а Ростіка-то я взагалі родила, як тільки приїхала в лікарню, вона ще

не встигла ні історію завести, нічо, як в мене народилася дитина. Вона казала, що: “Я ще такого не бачила, щоб так скоро жінка народила”» [Кафтан: 2008, ЖСВ, 39 років, четверо дітей]; «*І малога я дуже важко родила, а малу – легко, за чотири години. [...] Ну, це взагалі, я вам кажу, як в казці, і та акушерка каже до мене: “Слухай, ти як в казці народила ту дитину”*» [Лабашук: 2009, НЛТ, 26 років, двоє дітей].

Є. Новіна-Срочинська присвятила свою книгу «Прозорі плечі батька. Етнологічні студії про магічних дітей» феномену сприйняття дитини в культурі дорослих. Як зазначає дослідниця, для європейської культури було цілком типовим існування певної культурної категорії – святих дітей і святого, особливого дитинства. Цей мотив знаходив своє вираження в міфах, християнських апокрифах, у народних світоглядних уявленнях, які втілювалися в легендах і казках. У минулому такі діти були богами, героями, основоположниками релігійних учень, засновниками міст, святими і філософами. Цю категорію дітей дослідниця пропонує називати «особливими» або ж «магічними». У традиційних наративах міститься цілий ряд ознак, що характеризують «особливих» дітей. Найперше – це незвичайний спосіб народження. Є. Новіна-Срочинська навела приклади народження дитини від зв'язку жінки зі звіром або звіроподібною істотою, мотив народження дитини в пари, що тривалий час перебувала в шлюбі, але була бездітною. Звісно, подібні мотиви годі відшукати у фольклорі сучасних жінок, які добре обізнані з біологічною природою людини, однак сприйняття жінкою власних пологів як явища надзвичайного цілком вписується в модель «чудесного народження».

Оповідачки підкреслюють креативність жінки в процесі пологів, народження дитини як творчий процес, який за своєю суттю є процесом творення мікрокосму: «...але цей стан – я себе вважала (це погано так говорити, особливо зараз усвідомлюю), ну, це творіння, ну, майже як Богом, відчувала, ну, так я думала: оце чудо, це настільки радість, що я не могла описати. Це вся музика, всі вірші здавалися мені, що це все недосконало, порівняно з цим. Отакі в мене були відчуття. [...] В мене відчуття, що я – як Бог. Це егоцентризм був. Мене зараз це

лякає, але в мене таке було. От тепер і відчуваю, як це творити» [Лабашук: 2009, ПАС, 39 років, двоє дітей]; «Мене завжди дуже цікавила тема вагітності, тому що це, по суті, ти носиш в собі планету. То так уявити... ну що чоловіки? Ну що вони носять в собі? Якусь там думку, якусь ідею. А ви носите планету цілу, цілу людину і в ту людину щось вкладає» [Лабашук: 2009, НЛТ, 26 років, двоє дітей]; «І дякуєш Всевишньому, що ось таке диво сталося, і що ти таке диво сотворила, скажем так...» [Соляк: 2011, ШНЛ, 32 роки, одна дитина].

Мотив «особливої» дитини виявляється в розповідях матерів про новонароджену дитину і дитину-немовля. У традиційних фольклорних, міфологічних або ранньолітературних текстах «особливі» діти охарактеризовані відсутністю чи надмірністю фізичних особливостей, які в суспільстві прийнято сприймати за «властиво людські» [12, с. 43]. Часто – це діти з надлюдською силою або здібностями. Однак, як зауважує Є. Новіна-Срочинська, найбільш експонованим мотивом при народженні «особливої дитини» є мотив дорослих реакцій і дорослої поведінки [12, с. 59]. Серед сучасних натальних наративів маємо спогади матерів про особливий крик, особливий погляд, особливий розум її дитини одразу після народження: «...він тоді почав кричати, вже його положили, він почав кричати: “О, е, ме, бе”, от словами, от так, як зараз буде говорити, ви подивіться. А я так думаю... зараз почне матюкатися. І ти знаєш, Оксана, він потім ніколи так не плакав, як дитина. Діти ж плачуть, а він просто: о, е, о, и, а потім – ме, бе. [...] І поки він там кричав, він ото словами тими, вони всі коло нього стояли, короче, вродився, зразу публіку зібрав коло себе» [Лабашук: 2010, ТНЮ, 50 років, двоє дітей]; «Але вже Владіка привезли, він, канєшно, в мене богатир. В мене в палаті дві жіночки родили дівочок, вони такі малюсечки були, такі мініатюрні, мама могла її під пашку взяти і лежати. А мені Владіка привезли, він такий... щокі аж тако звисали (показує) і пам'ятаю, що так лежав посередині, дві дівчинки і він посередині – кавалєр. Медсестра заходить і каже: “О, бач, як: тре чотири кілограма родити, то хоч видно його”» [Муляр: 2011, АТО, 27 років, одна дитина].

Польська дослідниця пише: «Я переконана, що найпоширенішим мотивом, що побутує в грецько-римських міфах, іудейсько-християнських міфах і апокрифах, агіографії, народних легендах і казках, що заповідає народження незвичайної дитини, є мотив дитини, яка, з'явившись на світ, поводитьсь як доросла» [14, с. 53]. Як не дивно, зібрані нами натальні наративи містять приклади надзвичайно швидкого дорослішання власної дитини: «Та говорити вона сама навчилася, я навіть не знаю, як. Вона ще в чотири місяці сказала “баба”. А тоді вже “киця” в шість місяців говорила. До восьми місяців вже цілком говорила цілими реченнями» [Кафтан: 2008, КОЛ, 39 років, одна дитина].

Незвичайні позитивні риси власної дитини одразу вирізняють її серед інших дітей, на що звертає увагу не лише мама, але й оточуючі: «От вона була маленька, от вона вірус підхватила. Температура була сорок, ми не знали, що робити, ми її завезли в районну лікарню [...]. В палаті вона була дуже маленька, ще місяців дев'ять їй було, десять, ну, до року так. Вона вже на горшок. Всі, то я-то так запам'ятала, все кажуть: “То якась панська дитина!” А в районній лікарні, то там всі люди прості, з села, вона в нас така була, знаєш, панська. [...] От вроджена культура» [Лабашук: 2006, ГОС, 49 років, троє дітей].

Появу на світ «особливих», «магічних» дітей супроводжують незвичайні атмосферні явища: ясна погода чи, навпаки, опади, тотальні зливи. Характерно, що сучасні матері дуже часто пригадують, яка була погода в той момент, коли народилося їхнє дитя. Часто в натальних наративах присутній опис синього неба, сонця, що виглянуло з-за хмар, тощо: «Але я добре пам'ятаю, як ішла в лікарню, що це була похмура погода, і коли тільки народився малий, це, – падав дощик такий моросистий, хоча весна була, але я хотіла гарну весну, а це була дуже холодна весна, така неприємна, слякотна. [...] Щось там лікарі там говорили щось: “Тужся”, я пам'ятаю, щось там має виходити, ну, це місце ніби, ще не закінчилися роди, я тільки почула крик, це все для мене було. Мене, от так здається, ніби мурашки пронизали, електрошоком, і я вже готова була летіти, скакати,

стрибати, я вже не хотіла лежати, я хотіла його носити і десь підкидувати. Отаке якесь відчуття в мене було. І я відвернула голову і побачила, що сонечко появилось, і мені це так запам'яталося: дощик моросив, і сонечко якраз в вікні було» [Лабашук: 2009, ПАС, 39 років, двоє дітей].

«Магічні» діти, на думку Є. Новіни-Срочинської, – це діти незвичайні, вони народжені незвичайно, поводяться незвичайно. Однак найцікавішим є питання, яку ж саме категорію дітей ми можемо вважати «магічними» дітьми. Ось що пише польська дослідниця: «Чи в такому разі топос святої дитини і святого дитинства має характер автотелічний? Чи зацікавлення міфічними дітьми – це, насправді, зацікавлення дитиною? Думаю інакше. Міфи (також казки і легенди) говорять мовою символу, алегорії, метафори. Свята дитина і святе дитинство – це радше алегорія початку, символічний образ, що вказує на героя в майбутньому... Топос святого дитинства трактує дитину дещо предметно, незвичність народження чи небуденність дитинства – це передусім символічний наказ реалізації майбутніх дорослих і героїчних діянь. Найважливішим тут є “час початку”, з якого все виникає і визначає майбутнє. Дорослість святих дітей – це метафоричний спосіб, за допомогою якого відбувається перехід від несвідомості і беспорядності, що характеризує звичайну дитину» [14, с. 59]. Опис народження богів, культурних героїв, святих церкви, володарів і мудреців, а також історія їхнього дитинства є сталим мотивом середземноморських міфологій, а про «живучість» цих розповідей свідчать апокрифи, агіографічні повісті, народні легенди і вірування не лише слов'янського світу.

На противагу польській дослідниці, яка вважає, що «єдиними дітьми, з якими пов'язане зацікавлення від початків європейської культури, є “немовлята міфічні” [14, с. 57], можемо стверджувати, що способи, за допомогою яких у традиційній культурі розповідають про «особливих» дітей, сучасні матері використовують для опису власної дитини, яка для них також є унікальною і особливою.

Отже, розповідаючи про власну вагітність, жінка зосереджує увагу на ній як на явищі унікальному, детермінованому вищими силами, жінка ж покликана

лише бути виконавицею цієї трансцендентної волі. У розповіді про перебіг вагітності використовується хронотоп Раю, тому сама вагітність подана як «найщасливіший період у житті жінки». Описуючи досвід пологів, сучасна жінка знову ж таки зосереджується на унікальності, непересічності цієї події («родила, як у казці»); усіляко підкреслено креативний потенціал жінки. Розповідаючи про власну дитину, жінка-мати фокусує увагу на її особливості, несхожості на інших дітей. Одразу ж після народження або у віці до одного року дитина виявляє «дорослі» риси і можливості, що дозволяє побачити в розповіді про сучасних немовлят мотиви, за допомогою яких раніше описували «немовлят міфічних». Пояснити цей феномен можна тривкістю усної традиції, яка знаходить своє втілення в міфі, в епосі, у казці, в агіографічній легенді, у сучасному фольклорному наративі. Використовуючи вироблені усною традицією способи говорити про народження дитини, сучасні матері можуть висловити свої глибокі внутрішні переживання і світовідчуття щодо власного досвіду тіла і досвіду пережитих емоцій.

Література:

1. Адоньєва С. Б. Фольклористика и современное гуманитарное знание // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов. – М. : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005. – Т. 1. – С. 44–57.
2. Богданов К. А. Повседневность и мифология: исследования по семиотике фольклорной действительности. – С.Пб. : Искусство-СПб, 2001. – 438 с. – (Серия «Территория культуры: антропология»).
3. Белоусова Е. А. Родовая боль в антропологической перспективе // Arbor Mundi : международный журнал по теории и истории мировой культуры. – 1998. – Вып. 6. – С. 48–57.
4. Гириц К. Интерпретация культур / пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 560 с.
5. Панченко А. А. Фольклористика как наука // Первый Всероссийский конгресс фольклористов : сб. докладов. – М. : Государственный республиканский центр русского фольклора, 2005. – Т. 1. – С. 72–96.
6. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка [Электронный ресурс]. – Ленинград, 1979. – Режим до-

ступу: / <http://www.ruthenia.ru/folklore/sus/index.htm>.

7. *Щепанская Т. Б.* Система: традиции и тексты субкультуры / Татьяна Борисовна Щепанская. – М. : ОГИ, 2004. – 286 с.

8. *Brocki M.* O języku emocji // *Literatura Ludowa / Dwumiesięcznik naukowo-literacki / Polskie towarzystwo ludoznawcze. Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego / pod red. C. Hernasa.* – Wrocław, 2002. – № 1 (46). – S. 15–40.

9. *Burshtha J.* Folklor // *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne / redaktor naukowy Z. Stashchak.* – Warszawa ; Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1987. – S. 124–128.

10. *Burshtha Wojciech J.* Anamorfozy. Poza akademią // *Ojczyzny słowa. Narracyjne wymiary kultury / red. W. J. Burshtha, W. Kuligowski.* – Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyja-

ciół Nauk. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2002. – S. 5–18.

11. *Kravchuk-Wasilewska V.* AIDS Studium Antropologiczne. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2000. – 234 s.

12. *Nowina-Sroczyńska E.* Przezroczyście ramiona ojca: Studium etnologiczne o magicznych dzieciach. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. – 212 s.

13. *Orszulak-Dudkowska K.* Ogłoszenie matrimonialne. Studium z pogranicza folklorystyki i antropologii kultury // *Łódzkie studia etnograficzne.* – Łódź : Polskie towarzystwo ludoznawcze, 2008. – T. XLVII.

14. *Sulima R.* Rekonstrukcje i interpretacje. Od folklorystyki do antropologii codzienności // *Folklorystyka: dylematy i perspektywy / redaktor naukowy D. Simonides.* – Opole : Uniwersytet opolski. Instytut Filologii Polskiej, 1995. – S. 55–72.